

Bécsi nyomdák – magyar könyvek

V. Ecsedy Judit

Talán nem is hinnénk, hogy Bécsben már 1536-ban magyar nyelvű könyvet nyomtattak: ugyanebben az évben egy Újtestamentum-fordítás és Ezópusz fabulái is megjelentek. Négysszáznyolcvanegy évvel ezelőtt ezzel a két könyvvel kezdődött az a több száz éves hagyomány, amelynek során Bécsben mindig jelentek meg magyar könyvek. Vajon mi magyarázza, hogy csak a 16. század folyamán nyolc bécsi nyomda és két további könyvtár foglalkozott magyar könyvek nyomtatásával, terjesztésével?

Pedig akkor már Magyarországon is több könyvnyomtató műhely dolgozott párhuzamosan – a török hódoltsági terület kivételével – az ország különböző pontjain, városokban, főúri várakban. Mégis, Magyarország és Bécs között a könyvkiadással, könyvnyomtatással összefüggő kapcsolatok évszázadokon át folytak. Egyrészt a magyarországi szerzők is szívesen jelentették meg könyveiket bécsi nyomdákban, a császárváros az ott működő egyetemmel kedvező kulturális környezetet kínált az íróknak, tudósoknak műveik terjesztéséhez.

Nemcsak a magyar főurak, főpapok, akiknek esetleg Bécsben rezidenciájuk is volt, hanem az írók, jogászok, polgárok, kereskedők is ott-honosan érezték magukat Bécsben, és mindig nagy számban jelen voltak a császárvárosban. A Bécsben megjelent könyvek azonban mégsem csak nekik szóltak, hanem éppen annyira a magyarországi olvasóknak is. Elég, ha arra gondolunk, hogy az első katolikus *Biblia*-fordítás bécsi nyomdából került ki, de Zrínyi Miklós *Szigeti vészedelmének* első kiadása is. A következőkben a 17. századi bécsi nyomdák magyar könyveiről és azok kiadóiról lesz szó.

Bécsben rendszeresen jelentek meg magyar naptárak, volt olyan nyomda, amely kifejezetten erre specializálta magát. A naptárak vagy ahogy régebben általában nevezték, a kalendáriumok hosszú múltra tekinthetnek vissza, és mindig népszerűek voltak. Egyszerre szolgálták eligazítással az év hétköznapjaiban és ünnepeiben, prak-

tikus tudnivalókat is meg lehetett tudni, de nem hiányzott belőlük némi jóslat sem.

Ma a 17. századból 136 különféle, Bécsben megjelent magyar nyelvű könyvről tudunk, amelynek pontosan egynegyede magyar naptár. A bécsi magyar naptárakra úgy látszik akkor is volt igény, amikor már több magyarországi nyomda is foglalkozott naptárkiadással. Érdekes, hogy milyen eltérő alakú kalendáriumokat készítettek az egyes nyomdák, és ahhoz azután évek, évtizedek során is ragaszkodtak. Más volt a külseje a híres lőcsei naptárnak vagy éppen a bécsi naptárnak, de mindnek megvolt a maga olvasóközönsége, természetesen elsősorban a földrajzi közelségben lakók körében. A nyomdászok nem szívesen változtattak kalendáriumuknak sem az alakján, sem a díszítésén, sem a tartalmán, mert akkor az olvasók már nem a megszokott naptárat kapták volna. [1. kép]

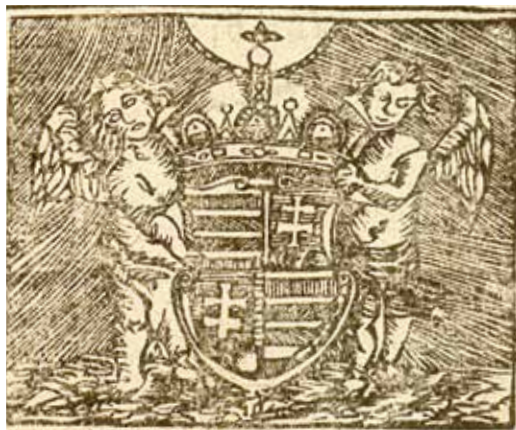

1. Kép. Angyalok tartják a koronás magyar címet az 1657-re szóló bécsi naptáron

Erre a hagyományos formához való ragaszkodásra éppen a bécsi naptárak a legjobb példák. Bécsben a 17. században két bécsi műhely is foglalkozott magyar naptárak kiadásával, előbb a Gelbhaar műhely, majd utána a Kürner műhely. Ez utóbbi ugyan Alsó-Ausztria hivatalos könyv-

nyomtatója volt, de azért több mint 24 évig folytatta azt a hagyományt, hogy évente magyar naptárt adjon ki. Ilyenkor nevét magyarosan Kürner Jakab Jánosnak írta. Kisméretű, keskeny, piros-fekete nyomású naptárainak címlapján a magyar címert látni: két, kissé naiv ábrázolású angyal fogja a pajzs alakú, koronás magyar címet.¹ Tizenhat év múlva változtattak a címlapot díszítő magyar címeren: 1666-tól kezdve ovális az alakja, a kép háttere kissé világosabb, az angyalok mozdulata nem olyan merev.

A korábbi címerkép azonban a kezdetlegesebb rajzú angyalokkal nem tűnt el: meglepetésszerűen felbukkant egy 1669-re szóló nagyszombati naptáron² – ha azonban alaposabban összehasonlítjuk a kettőt, akkor látjuk, hogy a nagyszombati angyalos címer tükörképe a bécsinek –, ez pedig elárulja, hogy másolásról, utánzásról van szó. Vagyis nem a címer fametszete vándorolt el Bécsből, hanem Nagyszombatban megtetszett az angyalos címer, és lemásolták. [2. kép]

2. kép. A bécsi naptár címerének tükörképe az 1669-es nagyszombati naptáron

Mit lehetett megtudni a bécsi naptárakból? Például, hogy Szent István király napján Galántán, Nagybányán, Kükküllőváratt lesz országos vásár. Ebből az is látszik, hogy a bécsi naptárakat szerte Magyarországon forgatták, és nemcsak az éppen Bécsben tartózkodóknak szóltak.

Bécsben nemcsak professzionális nyomdák foglalkoztak magyar könyvek kiadásával, hanem például egy magas rangú magyar hivatalnok, királyi titkár is, Ferenczffy Lőrinc személyében.³

Három Habsburg magyar király kancelláriájának titkára volt. Pályája számunkra azért külön

4. kép. Ferenczffy Lőrinc királyi titkár és magyar könyvkiadó címere

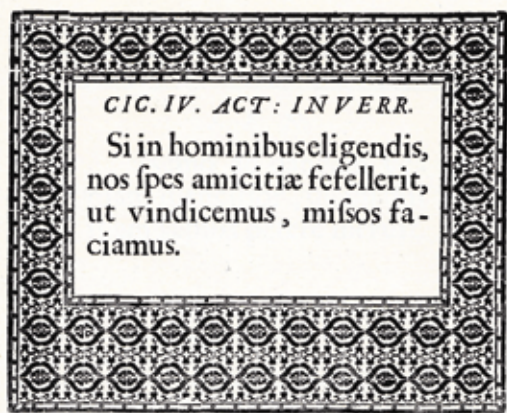
nösen érdekes, mert magyar könyveket adott ki, sőt saját költségén vásárolt nyomdai felszereléssel magyar könyvnyomdát is felállított Bécsben. [3. kép]

Miközben élte a magas rangú udvari hivatalnokok életét, jövedelmének jelentős részét a magyar irodalom közkinccsé tételére áldozta. Ő maga nem volt író, de nem is a „könyvszakma” területéről jött, nyomdász szakember sem volt. Ma azt mondanánk, hogy amatőr volt, ha ezt a kifejezést már akkor is használták volna. A Bécsben élő Ferenczffy Lőrincet ma mint a magyar irodalom egyik nagylelkű mecénását tartjuk számon. Összesen 31 Bécsben megjelent, többnyire magyar nyelvű kiadvány őrzi emlékét. 1628-ban nyomdát vásárolt Prágában. Egy 1628. április 8-án Prágából Pázmány Péternek írt levélből értesülünk arról, hogy „Ferenczffy uram megvette a typographiát”. Ez az első híradás a királyi titkár nyomdájáról. Ferenczffy Prágából hamarosan Bécsbe szállította újonnan vásárolt nyomdáját.

Az általa kiadott könyveknek nemcsak külseje igényes, szinte bibliofil jellegű, hanem irodalmi értékükkel is kitűnnek. Balassi Bálint és Rimay János *Istenes* énekének korai kiadása⁴ mellett a magyar barokk imádságoskönyvek és egy emléskönyv kiadására vállalkozott.

Ferenczffy idejében a kancellária hivatalnokai Bécsben, az udvar által bérelt lakásokban laktak. Ferenczffyról azonban tudjuk, hogy élete utolsó éveiben Bécs belvárosában megvásárolta a Weihburggasse 5. számú kétemeletes, ma is álló házat, és abban lakott. Hogy nyomdáját is itt helyezte-e el, erről nincs adatunk.

Erről a különösen szép nyomdafelszerelésről készült egyébként – valószínűleg még Ferenczffy életében – az első magyar vonatkozású betűmintafüzet, amely különös szerencse folytán egyetlen példányban maradt fenn. Benne a különféle méretű és fajtájú betűk, mindaz, amivel a nyomda fel volt szerelve, díszes keretben látható. [4. kép]

4. kép. Ferenczffy Lőrinc betűmintakönyvének egy lapja – a legkorábbi magyar vonatkozású betűmintakönyv

Ez a nagy értéket képviselő nyomdafelszerelés Ferenczffy halála után Magyarországra került, előbb Pozsonyba, majd onnan Nagyszombatba. Még sokáig jelen volt a hazai könyvnyomtatásban: Pozsony után csaknem száz évig a nagyszombati nyomda használta, és még újra és újra feltűntek a jellegzetes illusztrációk vagy éppen Ferenczffy saját, fametszetű címere.

Ma már csak egy utcanév jelzi, hogy hol volt Bécs belvárosában egykor a kölni kereskedők nagy kiterjedésű háza, a Kölner Hof, ahol üzleteiket bonyolították. Ebben a házban volt Matthäus Cosmerovius nyomdája. Cosmerovius műhelye a 17. század egyik legjelentősebb bécsi tipográfiájává nőtte ki magát, és a század derekán itt jelent meg a legtöbb magyar könyv. Előbb elnyerte az egyetemi nyomdász címet, majd császári udvari könyvnyomtató lett.

Az első magyar kapcsolat, amelynek nyomát találjuk, 1645-ből való, amikor Cosmerovius az Esterházy Miklós nádor és I. Rákóczi György erdélyi fejedelem közti politikai leveleket nyomtatta ki magyarul. Majd több magyar nyelvű könyv is követte, közülük is kiemelkedik Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelmének* első kiadása, amely még *Adriai tengernek Syrenája* címmel jelent meg Bécsben, Cosmeroviusnál 1651-ben.⁵ Ezt az igényesen nyomtatott könyvet még egy hajót és szírent ábrázoló rézmetszet is díszíti.

Sok jel mutat arra, hogy a nagyszombati akadémiai nyomdának az 1650–1670-es években a bécsi officinák közül a Cosmerovius műhellyel volt a legszorosabb a kapcsolata: az utóbbinál ekkor jelent meg a legtöbb magyar vagy magyar vonatkozású nyomtatvány. Bizonyára nem véletlen, hogy Lippay János *Posonyi kertjének*⁶ egy része is Cosmeroviusnál készült, mégpedig úgy, hogy az első kötet nyomtatását Nagyszombatban félbehagyták, és nyomtatását Cosmerovius fejezte be Bécsben 1664-ben. Ezt technikailag csak úgy lehetett megoldani, ha a két nyomda között nagyon szoros kapcsolat volt, vagyis a már Nagyszombatban kinyomtatott íveket átvitték Bécsbe, hogy ott – lehetőleg hasonló külsővel – tovább nyomtassák és befejezzék.

Egy gyászos esemény is fűződik Cosmerovius személyéhez. Gróf Nádasdy Ferenc ország-

5. kép. Piros nyomású iniciálé a Nádasdy nyomdájában készült egri szertartáskönyvben

6. kép. Nádasdy Ferenc kivégzése a bécsi régi városházán (1671)

bíró⁷ 1670. szeptember 3-án tartóztatták le, a király elleni összeesküvés vádjával, a Wesselényi-féle összeesküvés megtorlásaként. A műgyűjtő, mecénás főúr maga is nyomdatulajdonos volt, sőt 1666-ban az általa Antwerpenből behívott nyomdászok éppen bécsi rezidenciáján nyomtatták ki három magyarországi egyházmegye szertartáskönyvét.⁸ [5. kép] Majd átköltöztette nyomdáját előbb az alsó-ausztriai Pottendorfban lévő palotájába, majd másik birtokára, a Lajta túlsópartján, magyarországi területen lévő Lorettóba. Kivégzése előtt (amelyre Bécsben, a régi városháza udvarán került sor 1671. április 30-án),⁹ [6. kép] 1671. február 15-én, a hatóságok e két nyomdahelyre, Pottendorfba és Lorettóba küldték Cosmeroviusnak, a bécsi udvari nyomdásznak egyik alkalmazottját, hogy a Nádasdy-vagyon felmérése során e két helységben a nyomdai felszerelést szemügyre vegye. Később Cosmerovius feladata volt, hogy Nádasdy nyomdájának értékét felbecsülje.¹⁰

JEGYZETEK

- 1 *Kalendarium Kristus Urunk szótán az 1657. esztendőre* (Bécs, Kürner Jakab János) = Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) 3626
- 2 *Kalendarium Kristus urunk születése után az 1669. esztendőre*. Nagy-Szombatban Byller Máthé. = Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) 3472
- 3 Ferenczffy Lőrinc (1577–1640)
- 4 Balassi Bálint–Rimay János: *Istenes énekek*. (Bécs 1635–1636, typ. Ferenczffy) = Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy)
- 5 Zrínyi Miklós: *Adriai tengernek Syrenája*. Bécs 2651, Cosmerovius = Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) 2360
- 6 Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) 3173
- 7 Nádasdy Ferenc (1623–1671)
- 8 Lásd erről Viskolcz Noémi: Nádasdy Ferenc nyomdái (1623–1671). Budapest 2015, Argumentum K. 12–23. – A három szertartáskönyv: *Rituale Agriense...* [Viennae Austriae? typ. Nádasdy] 1666, apud Hieronymum Verdussen, *Rituale Jaurinense...* [Viennae Austriae? typ. Nádasdy] 1666, apud Hieronymum Verdussen [Viennae Austriae? typ. Nádasdy] 1666, apud Hieronymum Verdussen, *Rituale Strigoniense...* [Viennae Austriae? typ. Nádasdy] 1666, apud Hieronymum Verdussen = Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) 3267, 3268 és 3269
- 9 A kivégzést ábrázoló metszet forrása: *Perfetta e veridica relatione delli processi criminali et esecuzione...* tre Conti Francesco Nadasdi, Pietro de Zrin e Francesco Christophoro Frangepami. Viennae 1671.
- 10 A szerző kutatásait a Collegium Hungaricum ösztöndíja támogatta (Bécs, 2017)